

Lubmen- ja mannenpráksisat Porsáŋggus – mo mearrasámi guovllu olbmot dádjadit iežaset birrasiin

STEINAR NILSEN

Mearrasiida

SOLVEIG JOKS

Sámi allaskuvla

SVANHILD ANDERSEN

Mearrasiida

Luome- ja mannečoaggin Sámi mearraguovlluin lea leamaš áiggiid čađa dehálaš birgejuvpmi, nugo ollu eará sajiin ge. Olbmot leat maid vuovdán luopmániid, ja nu leat beassan oastit eará dárbblaš biepmuid ja biergasiid dálui. Dál ii leat ruđa dáfus šat seamma mearkkašupmi lubmemis, muhto lea dattetge mángasiidda árvvus adnojuvvon práksis mii bisuha árbevieruid ja árvvuid.

Dán artihkkalis mii jearrat mo árbevirolaš máhtut ja árvvut bohtet ovdan manne- ja luomečoagginpráksisiin mearrasámi guovllus Porsáŋggus. Dasa lassin mii jearrat mo dát práksisat leat láidesteadjin olbmuid dádjadit luomemehciin ja mannesulluin. Dieđut gažaldagaide leat čohkkejuvvon jearahallamiid ja čáliid oassálastima bokte luome- ja mannečoaggimis. Báikki olbmot čuvvot mielde mii sin birrasis dáhpáhuvvá, ja mo sii vásihit rievdamiid ja rievdadusaid jagis jahkái. Lunddolaš rievdamat leat heajos jagit, garra biekkat, goikkádagat dahje arvvit. Sivvan eará rievdadusaide sáhtta leat váilevaš hálddašeapmi dahje ahte hálddašeapmi ii leat lihkostuvvan. Luome- ja mannečoakkedettiin sii ovdanbuktet árvvuid ja máhtuid, ja seammás gozihit iežaset guovlluid.

Fáddásámit: luomečoaggin, mannečoaggin, mearrasápmi, árbevirolaš máhtut, árvvut

1. Álggahus

Okta dán artihkkala čáliin leai vuodjimin Billávuutnii gos galggai jearahallat muhtun vuoras olbmuid lubmema ja mannema birra. Vuojedettiin deaivvai biilarádios gullat dárogiel prográmma muhtun ássiid birra Máhkarávvjus. Doppe mitaluvvui ahte eallin leai leamaš garra soahti luonddu vuostá. Dárogielas gullo muhtumin dajaldat «kamp mot naturen». Sámegiel jorgalus sáhtášii leat «soahti

luonddu vuostá», muhto sápmelačča bealljái dáidá dát dajaldat leat amas. Go son bođii Billávtunii, de jearai olbmui maid sii oaivvildit, ja sii dallánaga fástidedje ahte soahtat luonddu vuostá ii leat oppa vejolaš ge. Jearaldat lea manne son dáid olbmuid mielas ii lean dát vejolaš? Dát artihkal guorahalláge makkár oktavuodát olbmui sáhttet leat eatnamiidda ja sin birrasiidda Sámi mearraguovllus.

Mii geahččat makkár máhtut ja árvvut gávdnojit, ja mo dat veahkehit olbmuid dádjadit jekkiin ja sulluin Porsáŋggus go leat mannemin ja lubmemin. Mii guorahallat dasa lassin mo olbmot čilgejit oktavuodáid iežaset guovlluide ja birrasiidda. Min dutkanguovllus Porsáŋggus leat mearra, sullot ja meahcit olbmuid birgenguovllut, ja mii háliideimmet diehtit mo guovllu olbmot dádjadit iežaset birrasiin, nu mii dasto jearrat:

1. Mo árbevirolaš máhtut ja árvvut bohtet ovdan manne- ja luomečoaggin-práksisiin mearrasámi guovllus?
2. Mo árbevirolaš máhtut ja árvvut veahkehit olbmo dádjadit luomemehciin ja mannesulluin?

Sámedikki raporttas (Sámediggi/Sametinget 2021), mas ásahuvvon bargujoavku lea guorahallan mo árbedieđu galggašii hálddašit, daddjo ahte davvisámegillii earuhuvvo máhtu ja dieđu gaskka. Vai máhttu ii báze dušše diehtun, de raporta evttoha geavahit doahpaga *sámi árbevirolaš máhttu* (SÁM) go lea sáhka maiddá máhtus mii geavahuvvo beaivválaš práksisiin (ibid: 8). Árbevirolaš máhttui gullet maiddá olbmo oktavuodát guovlluide sihke johtima ja doaimma bokte. Dasa leat maiddá čadnon árvvut, ja daid mielde njuolggadusat nugo mo galgá dádjadit dahje láhttet iešguđetlágan guovlluin. Árvvut gaskkustuvvojit doaimmaid bokte, mitalusaid bokte ja muđui go olbmot hállet gaskaneaset.

Árvvuid sáhtta defineret mánnga láhkai. Tschakert ja earát (2017) čállet ahte go lea sáhka árvvuid birra dálkkádatrivdamiid oktavuodas, de sáhtta leat ávkkálaš earuhit mo árvvut nuppe beales leat juoga maid olbmot guddet (eng. *held values*) ja fas nuppe beales juoga maid olbmot čatnet dahje bidjet fenomenaide (eng. *assigned values*) (ibid: 4). Dan sáhtta áddet nu ahte *guddon árvvut* leat prinsihpat ja ideat mat leat dehálaččat olbmuide. *Biddjon árvvut* leat fas árvvut maid olbmot bidjet fenomenaide, ležžet dal materiála fenomenat, vásáhusat dahje dilálašvuodát. Dán formulereima mielde leat guddon árvvut motiverejeadđi ja láidesteadđi prinsihpat mat muhtun muddui mearridit makkár árvvuid olbmot bidjet fenomenaide (ibid).

Biddjon árvvut dahje árvvolaš fenomenat, min oktavuodaš, leat nu go manit ja luopmánat ja buot buorre vuodaš maid dat mielddisbuktet midjiide. Maiddái guovllut gos manit ja luopmánat leat gávdnamis, nugo loddesullot, luomesullot ja luomemeahcit, leat midjiide árvvolaččat go doppe leat valljodagat fidnemis ja doppe vásihat maiddái oktavuodaš eará heakkalaččaide ja birrasiidda muđui. Dán artihkkalis eanaš giddet fuomášumi guddon árvvuide ja eallinprinsihpaide, earenoamážit daidda mat gusket oktavuodaš ja fuolahemiide. Mii háliidit čalm- mustahttit makkár eallinvuogi árvvut olbmui leat dahje maid sii atnet árvvusin iežaset čoagginpráksisiin. Árvvut maid guoskkahat dán artihkkalis leat birgen, gearggusvuolta, vuollegašvuolta, gullevašvuolta ja gulahallan. Buot dát árvvut sisttisdoallet oktavuodaš nuppiide ja birrasiidda muđui. Muhtun daid árvvuin soitet earáhuvvamin dálá servodagas, ja olbmot maiddái eai álo láhtte nu mo ieža hállet. Tschakert ja earáid (2017) mielde lea maiddái unnán dutkojuvvon man láhkái árvvut nuppástuvvet.

Eana ja čázit leat oasis mat bidjet vuodaš min dájdademiide máilmmis, muhto mii olbmot maiddái bidjat rámmaid maid vuodaš mii doaibmat máilmmis. Meahcci lea min mielas dakkár sámi rámma man siskkobealde mii leat oahppan lihkadit. Meahci sisdoallu rievddada doaimma ektui. Ovdamearkka dihtii sáhtta muhtun luomemeahcci šaddat bivdomeahccin čakčat dahje dálvet.

Dán artihkkalis mii jerrat mo olbmot, eallit ja biras oppalaččat ovttas hábmejit guovllu práksisiid bokte. Mehciin ovdamearkka dihtii olbmot gulahallet sihke eará olbmuiguin ja ii-olbmuiguin (Schanche 2002; Østmo & Law 2018; Joks ja eará 2020). Sin gulahallan vuodđuduvvá árbevirolaš máhtuide, mii ii dárbaš čujuhit dasa ahte lea boaris, muhto eanet dasa mo olbmot leat háhkan alceset máhtu ja mo dan leat geavahan (Andersen 2002).

Mii, artihkkala čállit, dovdat gal unnit eanet iežamet lubmenárbevieru mánnávuoda rájes juo, muhto mannema eat dovdda seamma bures. Dieđuid dán artihkkalii leat čohkken go leat oassálastán luomečoaggin- ja mannečoagginpráksisiin Porsáנגgu sulluin ja luomemeahcis. Dasa lassin leat jearahallan logináre olbmo Porsáנגgu jageid 2020–2021. Dutkanproševttas leat maiddái leamaš báikkálaš resursajoavkkut mat bagadalle áššiin mat earenoamážit guske báikenamaide ja sámegiel tearpmaide.

2. Árbevirolaš birgejupmi Porsáŋggus

Doloža rájes juo lea leamaš mearrasápmelaččain máŋggabealat ealáhusvuogit. Einar Richter Hanssen (1986: 76–77) čállá ahte Porsáŋgu sápmelaččat eai eallán dušše guollebivdduin ja omiiguin 1600- ja 1700-jagiin, go sis ledje olu eanet valljodagat go dážain olgorittus ja Máhkarávjjus. Sápmelaččain ledje maiddái bohccot, fuođđobivdu, muorječoaggin ja uvjačoaggin. Dasa lassin sis leai nuvttá boaldámuš, ja sin guohtonguovllut ledje buorebut go dážain (ibid). Árbevirolaš birgejupmi mearrasámeguovlluin lea leamaš jagi áiggiid dahje áigodagaid duohken. Olbmot leat ávkkástallan daid valljodagain maid mearra ja eana ain fálai iešguđetge áigodagain. Einar Eypórsson (1991) gohčoda dán dárogillii *multitilpasning*, maid sámegillii sáhtášii jorgalit *máŋggabealat heiveheapmin*. Per Andersen, Porsáŋggus, lea jagi 1980 muitalan ahte olbmot ávkkástalle máŋggalágan valljodagain (Birkely 2011: 44). Go albmát manne guollebivdui Máhkarávjui davábeale Porsáŋgguvuona, de nissonat barge omiiguin. Son muitala mo dilli leai ovdal nuppi máilmmisoađi. Geasset nissonat ja mánát čogge murjjiid maid vuvde gávpealbmái. Dienas maid ožžo murjjiin, leai erenoamáš mávssolaš (ibid: 44). Geassi leai ge juhkkuojuvvon čoaggináigodagaide, mii álggahuvvui mannečoaggimiin, dasto leai uvjačoaggin, luomečoaggin ja vel loahpas iešguđetlágan muorječoaggimat. Aikio (2010) čállá ahte sápmelaččaid birgenláhki vuodđuduvai ovtto máŋgga ealáhussii, nugo bivdui, guolástussii ja boazobargui. Dajaldat «de leat dál báhppa» sáhtta čujuhit ovtta barggu olbmui dahje dasa jus olmmoš ii máhte muhtun dábálaš barggu (ibid: 30). Dát čájeha ahte máŋggabealat bargguide dárbbáša iešguđetlágan máhtuid, ja máŋggabealat barggut maiddái oidnojuvvjit árvvolažžan.

Sverre Mella muitalusa mielde joatkašuvai árbevirolaš máŋggabealat birgejupmi vel ovtta gaskka mannelaš nuppi máilmmisoađi (Birkely 2011: 45). Olbmot čogge ain murjjiid ja uvjjaid. Ain 1960-logus leai guollebivdu dehálaš, ja juohke smávva mearrabáikkázis Porsáŋggus ledje (smávva-)fatnasat. Máŋggabealat birgejupmi nohkagođii dađistaga go servodat rievddai. Vejolašvuodát gáržžiduvvojedje. Sverre báikkis ii lean nu álki joatkit guollebivdduin, ja ollugat välljejedje dušše omiiguin bargat dahje mannat fásta bargui (ibid: 46).

Lubmen ja mannen sámiid gaskkas Porsáŋggus lea buktán lassi birgenlági olbmuide. Nu sáhtášii oaidnit lubmema ja mannema lassi birgenláhkin oapmedollui ja guolásteapmái go sin eallinvuogis ledje máŋga doaimma. Earenoamážit lubmen lea leamaš dehálaš ruhtagáldu máŋgga bearrašii, ja sáhtta ain dál ge leat oalle stuorra lassedienas earenoamážit pensionistaide ja nuoraide. Vaikke dilli

lea rievdan nu ahte ovddeš eallinvuogit eai leat seammá go ovdal, de leat dattetge ollu bealit ain doaimmas. Lubmen ja mannečoaggin bisuhuvvojit ja dahkkojit seamma láhkai go ovdal. Dál lea dušše álkit beassat sulluide go ii dárbbáš suhkat, muhto beassá mohtorfatnasiin. Luomemeahccái beassá maiddái dál njealjejuvllat fievrruin maid muhtumat geavahit.

Dattege leat mánggalágan rievdamat čuohcan čoagginpráksisiidda negatiivvalaččat, nugo birasrievdamat, ovdamearkka dihtii lea mearralottiid lohku njiedjan. Earenoamáš čalbmáičuohcci lea ahte dál leat olu unnit hávddat go ovdal. Ovdal leai hávda deháleamos mearraloddi Porsáנגgus. Eará mii lea váikkuhan čoagginpráksisiidda oppalaččat lea hálddašeapmi. Ovdamearkka dihtii, go goaskimat leat ráfáiduvvon, de dat sáhttet lassánit menddo olu eará šlájaid ektui, dađe mielde go olbmot čilgejit midjiide. Goaskin borrá hávddaid ja eará mearralottiid. Muđui leat dáhpáhuvvan stuorrá servodatlaš nuppástusat, mat leat mielddisbuktán ahte lubmemis ja mannečoaggimis ii leat šat seammá mearkkašupmi go ovdal. Dál eanaš mearrasápmelaččat nugo earát ge Sámis leat dienasbargguin, ja nu ii leat šat lubmen dál seamma dehálaš birgenláhki olbmuide go ovdal leai.

Artihkkala teorehtalaš vuolggasadji lea ge ahte min máilmmi, dahje sáhtášii maiddái dás lohkat guovllut, bohtet ovdan min práksisiin (de Castro 1998; Latour 2005; Blaser 2013). Práksis čujuha dasa mo vassis doaibma čadahuvvo dahje ovdanbuktojuvvo. Luomečoaggin lea ovdamearkka dihtii okta práksis mii sáhtta doaimmahuvvot mángga láhkai. Go mii dás giddet fuomášumi mearrasámi práksisiidda, de lea danin go dat sáhttet leat sihke seamma ja earáláganat go luomečoaggin ja mannečoaggin eará Sámi guovlluin ja máilmmis muđui. Jus mii diehtit mo práksisat čadahuvvojit, de lea maid vejolaš hábmet hálddašeami boahhte áigái mii boahotá buorin ja ávkin olbmuide geat ássat guovlluin.

3. Sulluid ja mehciid iešvuodát Porsáנגgus bohtet ovdan báikki olbmuid bokte

Sullot ja meahcit Porsáנגgus leat fállan iešgudetlágan birgejumiid olbmuide. Go dohko galgá ollet, de dárbbáša ain juo sulluide fatnasa. Johtolagat seamma go guovllut ožžot iešvuodaid olbmuid doaibmama bokte doppe.

Tim Ingold cealká ge ná: «[...] the landscape is the world as it is known to those who dwell therein, who inhabit its places and journey along the paths connecting them» (Ingold 2000: 193). Dán fenomenologalaš vuolggasajis boahotá máilbmi

oidnosii buot su iešvuodain, ja dahká dan ovttas vuostaiváldi olbmuiguin geain lea sin iežaset doaimba duogábealde. Go olmmoš lea maiddá máilmmi sivdná-dus, de lea dat ovttas eará sivdnádusaiguin ovdanbuktimin máilmmi nugo mii dan oaidnit ja vásihit (ibid: 168.)

3.1 Sullo

Porsággus leat moaddečuohhte sullo ja lássá. Sullo leat hui earenoamáš ráddje-juvvon eatnamat mat árvvus adnojuvvojit valljodagaid dihtii. Sulluin leat báikki olbmot viežžan fuođđara omiide, nugo ládjosuinniid, debbuid, daknásiid, jeahkáliid ja gidđat goldnan suinniid, ja sii leat čoaggán maniid ja uvjjaid, bivdán lottiid, njurjuid ja guliid, čuohppan lavnnjiid, čoaggán luopmániid ja murjjiid ja guođohan šibihiid (Birkely 2011: 25). Uvjjat ledje ovddežis hirbmat dehálaš vuovdingálvu. Mihcamaráiggi vulge nuorat ja vuorrasat, nissonat ja mánat sulluide uvjjaid čoaggit (Birkely 2011: 36).

Knud Leem sátnegirjjis lea sátni *falastak* (dálá čállingillii *fálástat*), mii mearkaša ‘uvjaráidu, go buot Porsággu mearrasámit vulge sulluide čoaggit uvjjaid’ (Leem 1768: 287). Porsággus lea sátni *fálástat* báikenamain otne, Storra Játká sullos lea *Fálástat*, ja *Fálástatláttat* dahje *Fálástatgohppi* gokko sáhtá boahit gáddái.

Ovdal go olbmot vulget sulluide, de dárkkistit sihke dálkki ja čázi. Sii fertejit maiddá gávdnat vuogas saji gokko boahá fatnasiin, namalassii láddensajiid dahje *láddagiid* gávdnat. Jus lea vuostegáddi, de lea buoret gávdnat láddaga nuppi bealde. Buoremus lea láddet ullin, ja orrut sullos dan botta go čáhci coahku ja boahhte ullin fas vuolgit. Láddaga lahka lávejit leat dollasajit.

Láddagis lea earenoamáš árvi olbmuide. Uhca Hartvig, gii lei badjel 70 jagi go jearahallojuvvui, muitala *Fálástatláddaga birra*:

[...] dat lei máilmmi finna báiki. Dat lei finna sadji; dat lei suodjin buot biekkaid ovddas; dat lei buorre sadji fatnasiai, ja it don dárbbášan balahit dan go ledjet geassán bajás. Ja de lei storra suolu nu ahte dat gierddai gándajoavkku viehkat moadde jándora dan sullos.

Uhca Hartvig fuomášii beliid sullos go jođii dohko fatnasiin, maid ii muđui livčče nu álkit fuobmán. Go fatnasa šattai geassit gáddái, de fuomášii ahte dat lea suojes báiki go fanas ii álggage lihkkán gáttis. Jakob Meløe (2011) jearrá makkár hámi

sáhtta fanas addit min máilbmái mii das ii lean juo ovddežis. Son ákkastallá ahte fatnasa bokte riddoguvlu juohkása osiide mat addet dasa hámi. Go mii leat fatnasiin meara alde, de ožžot bárut hámi dan ektui maid dat dahket fatnasiin, ja mo mii giedahallat dilálašvuoda. Mii oahppat seammás biekká fámuid ja min iežamet givrodaga birra go galgat fatnasa stivret. (Meløe 2011.)

1800-logus nannejuvvojede olbmuid formálalaš vuoigatvuodat geavahit sulluid go dalle mihtiduvvogohte áđggat olbmuide. Jagi 1863 bođii ođđa eananláhka fápmui Finnmárkkus, ja olbmot gárte mihtidahttit (dahje dárogillii *skyldsette*) olu opmodagaid 1860-jagiid (Hanssen 1986: 199). Ámmon Per Solveig, gii lei badjel 70 jagi go jearahallojuvvui, muitala ahte Áhkánsullot gullagohte gávpealbmái manjá go báikkiołbmot eai suitán máksit borramušvelggiid. Giehmánni válddii olles sullo, vaikke olmuin geain ledje vealggit, ledje dušše dan sullos áđggat gos láddjejedje. Dien láhkai leat mannan maiddá eará sullot nugo Vassá suolu ge, muitala Solveig.

Solveig govahallá sulluid leat leamen olbmuid «spiskámmirin», mii lea latnja dálus gos biepmut vurkkoduvvojit. Ovdal go galmmihanskábet bohte dáluide, de ledje doppe biebmokámmirat dahje luŋka kievkkanláhttis keallárii gos borramušat vurkkoduvvojede. Hartvig Johansen maiddá govahallá mo ovddeš áigge lei sin vuotna spiskámmirin buohkaide geat ásse vuona siste (Johansen 2020).

3.1.1 Mannečoaggin buvtta máhtuid

Go lottit mannegohtet giđdat sulluin, de lea maiddá mannenáigi. Mannen lea dehálaš ovddimustá biepmu ja vásáhusaid dihtii, ja maiddá danin go gullá dihto jahkeáigodahkii. Uhca Hartvig muitala ahte sutnje lea dehálaš beassat máistit mani giđdat:

Dat lea dábálaš ahte nuorat skenkejit maniid boarrásiidda, geat eai goastta šat sulluide. Mun lean dolin go ledjen nuorra ja valli, mus ledje boares olbmot geaidda mun lávejin doalvut. Ja dat lávejedje nu movttáskit. Ja dál fas, dat geat leat nuorat dat fas buktet munnje dál. Nu ahte beasan oaidnit ahte lea giđđa, ja beasan máistit ahte dat lea ain nu mo dolin.

Uhca Hartvig lohka dál iežas borrat dušše ovttá dahje guokte mani, muittuhussan ahte dál lea giđđa. Hartviga oabbá lea muhtun bloggakommentáras (Johansen 2015) čállán ahte go olbmot besse muosáhit juoidá maid eai lean guhkes áigái borran, de lávejedje dadjat: *Na de muossin!* Manni bokta giđdadovdduid, lohka

Uhca Hartvig. Jovvna Lemet Dagny, badjel 80-jahkásaš nisu, maiddáí govahallá mannečoaggima dehálašvuoda dáinna lágiin:

Mis mearrasápmelaččain gal lea diet boares dáhpi ain dál ge. Giđdat, miessemánu 1. beaivve rájes, de galgá sullui vuolgit geahččat leat go manit. Dat gal čuovvu juohke jagi. Ja go de leat viežžan muhtun golbmalot mani, dalle ii dárbbáš šat, de lea doarvi. Mun gal boran juohke jagi maniid. Das rájes go lean vázzigoahtán, mun leamaš sullos ja viežžan maniid. Buot jagiid lean mun mannen. Ja ollu ge maniid viežžan.

Go olbmot čilgejit mo sulluid galggašii gáhttet, de sii čujuhit árbevirolaš máhtuidasaset. Sii leat oahppan oaidnit oktavuodaid olbmuid, elliid ja lottiid gaska. Rieban ja goaskin ovdamearkka dihtii oidnojuvvo stuorra uhkádussan hávddaide. Nu olbmot leat bivdán riebaniid sulluin nu ahte lottit besset lállit ráfis. Lea stuorra beroštupmi dasa ahte doalahit riebaniid eret sulluin. Dá lea čielga ovdamearka dasa mo olbmot gáhttejit guovlluid árbevirolaš máhtuid vuodul.

Olbmot leat fuomášan ahte hávda dán áigái guoddá mañnelis go ovdal. Sivva sáhtttá sin oainnu mielde leat, go dál leat eambbo goaskimat go ovdal. Hávda ii duostta boahit gáddái go leat olu goaskimat, ja mañida guoddima nu ollu go vejolaš. Olbmot leat maiddáí fuomášan ahte hávda oaidná olbmo várjaleaddjin go dat boahat dohko gos olbmot leat.

Ovdalgo čoaggigoahtá maniid, de ferte dihtoštít mat lottit leat ráfáidahttojuvvon ja mat eai. Gáíromaniid lea ovdamearkka dihtii lohpi čoaggit, muhto ii hávddamaniid.¹

Jearahallamiin mitalit olbmot oalle stuorra ekologalaš rievdamiid birra mat váikkuhit mannečoaggimii. Guollemáddodagaid goarideapmi lea fáddá masa olbmot báikkálaččat leat giddden fuomášumi ain juo 1980-jagiid loahpageahčen (Andersen 2011), muhto lottiid geahppáneapmi orru dáhpáhuvvan mañnelis.

Olbmuin ledje maiddáí iešgudetlágan gaskavuodát elliiide ja lottiide mat leat sulluin. Goaskin ja rieban oidnojuvvojit uhkádussan hávddaide, nu go ovdalis namahuvvon. Anders Larsen (riegádan 1870:s) lea čállán ahte mearrasámit Návuoas ovdalašáiggi lávejedje heahppášit goaskima go vuohkadalai čuolastit hávddačivggaid (Larsen 1979; 2014).²

1 Norgga *artsdatabanken*is oaidná mat lottit eai leat ráfáidahtton iešgudetge fylkkas, gč. Artsdatabanken 2021.

2 Girjji giehtačállosa vuodul maid Anders Larsen attii Qvigstadii jagi 1948.

«Vuoi, heahpan. Ale boalddaš gaccaidat!» «Nu galgabehtet dii čurvet,» neavvui muhtun boares áhkku, go goaskin háhpohaddá hávddačivggaid. Son ja eará mearrasámit jáhkke ahte olmmoš dan láhkái oazžu goaskima heahpanit. (Larsen 2014: 187.)

Larsen maiddái čállá ahte boares olbmot gilde mánáid vuoignamis lotti beassái, amas loddi guođdit beasis ja maniidis (ibid). Báikki olbmot bearráigehčce ja gáhttejedje sulluid árbevirolaš máhtuid vuođul maid sii ledje iežaset máttuin ja vásáhusaid vuođul háhkan. Sii ledje oaidnán ahte okta ealli dahje loddi ii galgan laskat beare ollu, go dat duvdá eret earáid. Sulluin leat maiddái luopmánat, nu ahte olbmot lubmejít sihke sulluin ja luomemehciin.

Lea álki fuobmát mii lea árvvolaš, go lea massán juoidá, dahje go váillahe juoidá maid ovdal lea beassan dahkat. Go eallinvuohki ja biras lea áitojuvvon, de deattuhuvvojít árvvut. Nu lea min dutkanguovllus maiddái. Hartvig Johansen (2020) muitala ahte go guolli jávkkaš mearas, de dat rievdadii maiddái mannečoaggima. Manit vátno sulluin go lottiide unnui biepmu. Beassat guoli vuoššat sullos ja diktít gáiru čorget borrama maññá, gulai mannečoaggimii, ja leai dilálaš-vuohta maid Hartvig oinnii árvvusin.

Árbevirolaš máhttu lottiid ja eatnamiid birra lea buvttadan olu dárkilis sámegeiel tearpmaid, ovdamearkka dihtii nu go Porsáנגgus dovdet *árrahávdda* ja *mañošhávdda*. Árrahávda guoddá alážiidda, mañošhávda gáttis dahje áđggas. Skierru guoddá ceakko bávttiide. Gáiru guoddá bávttiid ala, bákteleovttaide, lássáide dahje njárgagežiide. Čielkkis guoddá juovaide, bákteleuodanemiide ja geađgevuliide. Dáid ovdamearkkain oaidná oasi daid olu dárkilis namahusain ieš-guđetlágan eananosiide. Sulluin leat dájvja *alážat*, *bávttit*, *skaarut*, *njárggat*, *rođut*, *áđggat* (mearragáttit gos rásit šaddet), *varridat* (bávttit mearragáttis), *láddagat* (láddensajit fatnasiidda) jna. Olbmuid sátneriggodat speadjalastá dehálaš dieđuid das mo olbmot leat eallán daid valljodagain maid guovlu fála (Nilsen 2011).

3.2 Luomemeahcit

Porsáנגgus čogget luopmániiid sihke sulluin ja mehciin. Luopmánat sáhttet muhtumin leat ruoksadin, dahje bovnnat sáhttet roađđidit, nu mo maiddái lohket Porsáנגgus. Dat lea buorre biepmu mii sisttisdoallá dehálaš vitaminnaid, ja luopmániiin lea maiddái ekonomalaš árvu. Dálki mearrida mo luomejahki šaddá. Arvid Petterson (1994) čállá ahte jagi 1926 galbmojedje buot luopmánat, ja

sii geat vázze Billávuonas Rávttošnjárgii, man gaska lea sullii guokte miilla, eai oaidnán ovttage láddan luopmána. Jagi ovdal lei fas buorre luomejahki. Dalle vihtta nissona ovttá bearrašis čogge nu ollu ahte sii vuvde 12 fárpala luopmániid. Dábálaččat vuvddii okta bearaš guokte dahje golbma fárpala luopmániid. Juohke fárpallat gesii sullii 140 kilo, ja kilohaddi lei 80 evre (Pettersen 1994: 90).

Luopmánat leat leamaš dehálaččat Porsáŋggu ássiide sihke dienasin ja biebmun, ja danne leat buorit dahje heajos luomejagat báhcán olbmuid muitui, nugo dás muitaluvvo bajábealde. Olbmot dadjet ovdamearkka dihtii ahte die lei dat jahki go olbmot eai fidnen luopmániid láibbi ala, ja masse dietnasa go ii lean luomi maid vuovdit. Maiddáid odne vuvdet olbmot luopmániid, mii šaddá sidjiide lassidienasin. Maŋŋá soadi, earenoamážit 1960-jagiid rájes, leat eanet ja eanet olggobeale čoaggat bohtán luomejekkiide.

Juohke sajés oaivvildit báikki olbmot iežaset olggobeale olbmuide massán luopmániid luottaidda ja giliid lahka, maŋŋel go biilaluottat ja biillat bohte. Báikki olbmot šaddet olu báikkiin mannat luomejekkiide dobbeliidda. Sii muitalit maid ahte olbmot čoagget olu čurruid, ja dat lea bahá. Buot báikki olbmot atnet luomeriggodagaid giliid ealáhusvuodu lunddolaš oassin. (NAČ 1994: 21, 268.)

Odne – 25 jagi maŋŋá – gávdnojit ain vuostálas beroštumit čoaggiid ja eará geavaheddjiid gaskkas, muhto dat orrot leamen unnon dahje goittotge eai leat nu oidnosis. Dál leat maiddáid unnit olbmot go ovdal geat čoagget birgejumi geažil go dan maid dahke moaddelot jagi dás ovdal. Obanassii lea luomečoaggin unnon olbmuid gaskkas, ja dat geat čoagget dávjjimusat dahket dan iežaset atnui. Nu gilvu čoaggiid gaskka ovttá láchkai unnu, muhto muhtun sajiin leat dál eanet olggobeale olbmot čoaggimin go ovdal. Dál báikki olbmuin lea vejolašvuohta maiddáid mannat lubmet buoremus áiggis, go dál eai leat šat nu ollugiin lájut dahje eará barggut mat hehttešedje sin vuolgimis sulluide dahje luomemeahccái buoremus luomečoagginaigge. Ovdal gerge bartaeaggádat ja earát geat bohte dohko lupmui, čoaggat luopmániid lagaš jekkiin dahje buoremus jekkiin dan botta go báikki olbmot galge suinniid oážžut omiide dálváid.

Maiddáid eará bealit go olggobeale olbmuid čoaggat hehttii báikkiolbmuid lubmemis.

Olu báikkiin, ee. Porsáנגgus ja Fálás, lohket olbmot ahte olu bohccot dagahit unnit luopmániid. Sáhtta leahkit nu ahte luopmánat duolmmahallet doppe gos olu bohccot leat ovttá sajés, earenoamážit áideguorain. (NAČ 1994: 21, 268.)

Ámmon Per Solveig muitala ahte dábálaččat eai oro bohccot sulluin, muhto dál leat párra golbma jagi bohccot birra jagiid orron doppe, ja muhtun sullot leat billašuvvan go eallit leat guhton ja duolbman doppe.

Lásse Per Ándde Eli, gii lei badjel 70 jagi go jearahallojuvvui, lea maiddá mearkkašan ahte menddo ollu gáirrut hehttejit luomelasttaid šaddamis go dat dulbmet daid. Doppe šaddet unnit luopmánat. Go olbmot beroštit luopmániin, de sii maiddá čuvvot mielde mii jekkiin dáhpáhuvvá. Sii mearkkašit ahte luopmánat vátnot, iešguđetlágan sivaidda geažil, ja maiddá eallit ja lottit váikkuhit luopmániidda.

4. Árbevirolaš máhttu ja árvvut bohtet ovdan práksisiin

Mearrasápmelaččat leat doloža rájes atnán ávkki riggodagain mat ledje mehciin, sulluin ja mearas. Doppe sii gávdne sin eallámuša. Sii leat vásáhusaid bokte juo mánnávuoda rájes, oahppan mo birget guovllus. Dehálaš bealit birgemis leat árvvut ja mo galgá láhttet guovllus. Árbevirolaš doaimmat nugo luome- ja mannečoaggin dahkkojedje máhtuid vuodul. Olbmot leat čuvvon mielde mo dálki, biras, eallit, lottit, ja buot mii lihkada sin guovlluin váikkuhit luopmániidda ja maniide. Árbevirolaččat lei báikkálaš historjá olbmuid máhttogáldu mearrasámi guovlluin, seammás go olbmot bukte máhtuid báikegottiide (Persen 2011). Máhtuid dieđut ja eallinoaidnu leat veahkkin birget dálá dilis. Árbevirolaš diehtovuogádat lea hábmejuvvon nu ahte olmmoš lea oahpahuvvon heivehit máhtu odđá dáhpáhusaide. Árbevirolaččat leat ollu muitalusat eallinvuogi ja earenomáš dáhpáhusaid birra, muhto das eai leat fasihtavástádusat mo galgá eallit. Juohke buolva ferte dás ja dál gávdnat vástádusaid. Asta Balto čállá ahte muitalus dahká saji vásihussii iežas eavttuid mielde (Balto 1997).

Čoagginpráksisat leatge oassin mearrasápmelaččaid eallinvuogis ja dat doaimmahuvvojit vissis guovlluin. Dán áddejumis árvu čatnasa máilbmái guovllu gullevašvuoda bokte. Doppe leat árvvut mat leat vuolgán das go olmmoš lea

eallán guovllus, ja vásáhusaid bokte oahppan doppe birget. Olbmot sáhttet hállat árvvuid birra ja dat bohtet maiddá ovdan sin doaimmain, nugo mannedettiin ja lubmedettiin. Árvvut bohtet maiddá ovdan olbmuid mitalusain guovlluin gos sii lubmejit ja mannejit.

Olbmot giddejit erenoamáš fuomášumi árvvuide go ohcet vástádusaid dasa manne birgenláhki rievdá. Nu sáhttá dadjat ahte árvvut ja máhtut gullet oktii. Min árbevirolaš máhtuide ii leat šat seamma atnu go práksis jávká, ja dat čuohcá maiddá doahpágiidda ja sániide mat geavahuvvojit go lea doaimmaheamen árbevirolaš barggu. Meløe (1990) oaiyvilda ahte rikkes sátnevalljodat ja doahpagat mat gullet práksisiidda, ovdamearkka dihtii boazodillái, guolásteapmái ja eará árbevirolaš doaimmaide, jávket go práksis jávká.

4.1 Birgen

Birgen lea hui guovddáš árvu. Árbevirolaččat lei oahppu dahje njuolggadus ahte buohkat galge birget ja olbmot jurddašedje boahhte áiggi birra maiddá. Nubbi eará árvu, maid heive namuhit dán oktavuodas, lea veahkehit guhtet guimmii-deaset. Jearaldat lea maiddá ahte leago dás birgemis sáhka nu ahte ferte veahkehit nuppi vai dat ge birge. Olmmoš maiddá okto ii sáhte borrat dahje vurkkodit buot maid lea čoaggán, erenoamážit maniid. Olbmot leat dasto skenken earáide, ja erenoamážit boarrásiidda geat ieža eai goastta šat sulluide ja mehčiide. Skeaŋkkaid sáhttá juogadit earáiguin ja erenoamážit daid maid olmmoš ieš atná árvvusin. Skeaŋkka bokte don eahpitkeahttá doalahat nuppiiguin oktavuodaid (Kramvig 1999). Birgejumái gulai maiddá doalahit oktavuodaid guovlluide. Muhtun guovllut ledje erenoamán, ja go olbmot leat doppe johtán, de leat oahpásmuvvan daid buriid ja unnit buriid beliiguin.

4.2 Gearggusvuohta

Sáhtásii lohkat ahte mearrasámit leat leamaš gergosat dustet dan maid guovllut nugo sullot, meahcit ja mearra fálle iešguđetge áigodagain. Nuccio Mazzullo ja Tim Ingold (2008) guorahallaba badjeolbmuid johtima, mas gearggusvuohta lea dehálaš árvun. Gearggusvuohta lea maid dehálaš lubmejeaddjiide. Go luopmánat leat láddagoah tán ja dálki ii hehte du mannamis sullui fatnasiin, de berret leat gearggus lubmegoahit. Jus it daga dan dalle, de sáhttá leat beare maŋŋit dan

dahkat vahku manjá. Dalle sáhttet earát juo fitnan čoaggimin dahje luopmánat leat juo geargan billašuvvat.

4.3 Vuollegašvuohta

Lubmejeaddjit geaid mii leat jearahallan, eai láve čurráid čoaggit (čurrá lea eará suopmaniid mielde čurot, čuru dahje garra luomi), ja ii leat leamaš lobálaš ge daid čoaggit. Dát gielddus bođii 1970:s, muhto dat mearrádus ii leat šat fámus (Moltekartloven 1970, § 1). Dolin sáhtte muhtumiin čoaggit čurráid, muhto dábálaččat eai bargan dán, mitala Uhca Hartvig. Dáinna málliin olbmot čájehedje vuollegašvuođa šattuide, eaige billistan iežaset ovddas. Seamma láhkai ledje maiddái njuolggadusat lottiide ja daid maniide.

Maniid ii galgan čoaggit eambo go dárbbášedje. Go iske leat go manit čivgan vai eai, de eai dárbbášan váldit maniid mat leat juo čivgan. Dan láhkái atná boramuša árvvusin. Ámmon Per Solveig cuiggoda ahte dán áigásaš olbmot vigget gurret:

Ovdeš áigge mii láviimet guottihit lottiid álgogiđa. Dalle galget álo ovtta mani guođdit beassái vai guoddá eambo. Dus galggai leat čáhci mielde jus lei dakkár suolu gos don dihtet ii leat čáhci go don galget geahččat daid maniid leatgo čavttut³. Jus ii leat čavttut, de fertet bidjat dan ruovttoluotta. Mus lei viellja gii lei ráhkadan kiikara. Olmmoš dieđusge oahppá olu go ii lean buot sajiin čáhci, ja sáhtii maid leat lossat guoddit sihke čáhcespánnja ja maniid. Viellja ráhkadii dasto revrekiikara ja bijai daid maniid dan kiikara ovdii ja nu oinnii lei go čivgan. Jus ii lean spánnja, muhto dus ledje ullofáhcat, de daid sisa don čogget maniid. Go fáhcat divve, de lei vuolgit fatnasa lusa, go dalle ledjet čoaggán doarvái. Muhto don sáhttet gal mánja tuvrra fitnat, muhto dien tuvrras ledjet čoaggán doarvái. Go fáhcca lei dievva, de lei doarvái. Don it galgga oainnat luonddus viežžat eanet go maid don dárbbášat. Dat galgá buohkaide báhcit ja dat galgá boahhte áigái maid báhcit. Álo jurddašit nie. Dán áigge eai šat jurddaš dien láhkái. Dál lea gurret.

Go Solveig dás geažida ahte olbmot dán áigge háhpohallet badjelmearálaččat, de orru leamen nu ahte son lea okta dain gii figgá doalahit árvvuidd nugo ahte eallit

3 Go manni lea čavttut/čeaktu, de lea buorre manni, ii leat lállojuvvon nu olu ahte lea liegganan, iige leat čivgan.

govttolašvuodas. Solveig cuiggoda earáid ja nu lea maiddá seammás mielde iežas báikkálaš servodagas doalaheamen rájaid das mii lea riekta ja mii ii. Nu sáhtta oaidnit dás mo olbmot geahččalit doalahit árvvuid mat sin mielas leat dehálaččat ja mat gullet sin ássanguovlluide. Eai leat várra gallis geat háliidit iežaset identifiserejuvvot gurrejeaddjin. Dáinna málliin sáhtta oaidnit mo árvvut bisuhuvvojit báikkálaččat.

5. Dádjadit guovlluin

Dádjadeamis sáhttet leat mánja mearkkašumi, nugo deaivat dahje gávdnat geainnu dohko gosa lea mannamin. Nubbi eará mearkkašupmi lea «fihttet», ovdamearkka dihtii dajaldagas «ii dájdadan šat ruoktot vuolgit». Mii geavahit dás dádjadeami dainna mearkkašumiin ahte olmmoš gávdná geainnu dohko gosa lea mannamin. Bajásšattadettiin mii oahppat dádjadit iežamet guovlluin, ja maiddá dádjadit máilmmis muđui. Mo mii oahppat dádjadit lea gitta das mo mii leat bajásgešson oaidnit iežamet saji máilmmis, ovdamearkka dihtii mo olbmo sadi lea earáid sivdnádušaid ektui nugo elliid ja buot mii gávdno min birra. Nu ahte dádjadit ii guoskka dušše deaivat fysalaččat, muhto guoská maiddá min lihkadeapmái mentálalaččat.

Meahci sisdoallu rievddada doaimma ektui, nu go juo lea namahuvvan dás ovdalis. Dádjadeapmi maiddá lea mealgat muddui čadnon dasa maid don galggat doaimmahit doppe gos don leat. Don dáiddát geahččat eará láhkai eatnamiid go leat lubmet mannamin go dalle go leat bivdui jođus. Sámegeilas leat ge tearpmat mat mitalit maid olmmoš meahcis áigu doaimmahit, nugo ahte olmmoš vuolga luomemeahccái.

Min báikkálaš resursajoavkkus digaštalle mo njuorjobivdi ja luomečoggi oaidniba mánjii guovlluid iešguđetge láhkai. Uhca Hartvig mitalii guovtti sullo birra maid namma lea Ráhkut. Luomečoggit geat vudjet meattá, eai beroš daid sulluin, danin go doppe lea dušše bákti. Muhto njuorjobivdiide lei dehálaš báiki, go doppe leat sajit gos njuorju sáhtta boahit geađggi dahje varrida (bávtti) ala, mitalii Hartvig. Njuorjobivdit hállet Hartviga mielde eará láhkai Ráhkuid birra go luomečoggit, danin go dain lea erenoamáš mearkkašupmi sidjiide.

Meahcis leat sierra njuolggadusat mo doppe dájdada. Luomemeahcis leat oahppan ahte ii galgga mannat nuppi luomečoggi lahka, muhto seammá njuolg-

gadusat eai guoskka eará mehciide nugo ovdamearkka dihtii muorrameahccái. Seammá njuolggadusat gal gusket luomesullui go luomemeahccái.

Jagi áigodagaid molsašumit ja dan mielde valljodagaid ávkástallan, dahket eallinritmma daidda olbmuide geat gávdnet mánggalágan birgejumiid meahcis. Nu lea ain ollugiidda Porsáנגgus, ja dolin dát guoskkai vel eanet olbmuide go dál dahká. Dán ritmii gullet dálkkit, lottit, eallit, barggut, ja maiddái čoaggit biepmu áigodagaid mielde.

5.1 Gullevašvuohta ja oktavuodát

Sámegielas ja nu mo olbmot govahallet guovlluid, boahtá ovdan ahte gullevašvuohta lea dehálaš árvu, ja dat ii leat imaš go mii leat dás oaidnán ahte sii leat álo viežžan birgejumi iežaset lagaš guovlluin, nugo mearas, sulluin ja mehciin. Gullevašvuohta guovlluide boahtá maiddái ovdan das mo mii hállat guovllu ja olbmo oktavuodaid birra. Lásse Per Ándde Eli láve lubmet ja mannet. Jearaldahkii mii lea buorre guovlu sutnje, vástida son:

Jurddašan ahte dieppe leat mu máttarolbmot johtán čadat. Ammal dat leat doppe oaidnimin go mun dál doppe jođán, nu guhká go mun jođán. Fargga fas mu mañisboahhtit, 100 jagi geahčen bohtet dohko ja merkejit ahte dáppe leat johtán sin olbmot.

Dás boahtá ovdan Eli eallinoaidnu mas deattuhuvvo gullevašvuohta guovlluide. Gullevašvuodas lea maiddái kontinuitehta, go Eli oaidná mo eallin ovdal su áigge leai seammá go dál ja joatká maid su eallima mañná. Son ii vuordde rievdamiid, muhto orru baicca jurddašeamen ahte su mañná bohtet ain olbmot geat besset vásihit dan seammá maid son odne vásiha. Sámis gullá dávjá dajaldaga «min olbmot». Dajaldat sáhhtá earret eará čujuhit joavkkuide geat orrot seammá guovllus ja dávjá gullet maiddái seammá sogaide. Eli dáidá oaidnit ahte guovllut gullet daid sogaide geat doppe álo leat johtán.

Su eallinvuohki lea viežžat birgejumi guovlluin iešgudetge áiggis, ovdamearkka dihtii čoaggit maniid sulluin gidđat, ja geasset fas lubmet sihke sulluin ja luomemehciin. Dakkár guovlluin sus lea buorre eallin. Doppe son lea oahppan dihto vuoddoárvvuid mat fas bohtet ovdan su lihkademiid ja láhttemiid bokte. Elii ja earáide geaid mii leat jearahallan, lea maiddái dehálaš doaimmahit juoidá dahje viežžat maid nu go fitnet sulluin ja mehciin. Jus dan eai daga, de lohket ahte

olmmoš lea joavdelastimin. Earenomáš somá lea sin mielas jus lea čoaggán biepmu dahje guliid bivdán, ja daid beassat borrat go bisánit káfestallat ja vuoinjastit. Mannemátkkiin galge ge ovddeš áigge bivdit meara ja vuoššat guliid sulluin. Dan ii odne sáhte dahkat go mearas ii leat šat guolli maid bivdit.

Dávjá ferte johtit guhkes gaskkaid ovdal go olmmoš olle sulluide ja luome-mehciide. Nu eai leat dušše dat jeakkit dehálaččat, muhto maiddá johtin. Jus leat garra biekkat, de ii leat vejolaš fatnasiin mannat sullui. Go mearrasápmelaččat leat ráhkkaneamen lubmemii, de sii čuovvugohtet mielde mo dálkkit leat ovdal go luomi čuolbmada. Sámeielas lea sátni *ládadit*, mii govahallá olbmo oktavuoda luopmániidda. Go olmmoš lea láddadeamen, de dieđusge eai berre earát boahit ja čoaggit daid luopmániid. Sátni láddadit muitala ahte olbmos lea oktavuoha birrasii. Vaikko leat luopmánat mat láddet, de olmmoš lea mielde danin go áigu fitnat doppe go luopmánat leat láddan.

Olbmot dovdet iežaset vásáhusaid bokte oktavuodaidda ja ohppet gudnejahttit earáid geat gullet guvlui dahje leat ain duos dás doppe. Árvvut bidjet vuodu lihka-deapmái ja dádjadeapmái. Árbevieu mielde, maid muhtumat ain čuvvot, galggai maiddá váldit vuhtii dan dahje daid geat eai leat oidnosis. Dan birra eambo maŋnelis dán teavsttas.

5.2 Guovlluid iešvuohta

Kramvig (2020) čállá ahte dárbbášuvvo áigi áddet mat duovdagat dahje guovllut leat, ja makkár čiegus muitalusaid dat sistisdollet. Sámi duovdagiin orrot earát maiddá geaid ferte oahppat dovdat ja gudnejahttit (ibid). Nergård (2019) mielde lea *luondu* min áiggis šaddan oassin vásáhuslanjas. Dat ii buvttu midjiide birgejumi, muhto lea estehtalaš vásáhus. Muhto árbevierus mas luondu oidno ealli subjeaktan, dasa lea čadnojuvvon maiddá vuoinjalašvuohta (ibid). Dan ii berre dulkot leat imašlašžan dahje primitiivvalažžan. Baicce gullá dát oaidnu eallinvuohkái mas leat mielde čoagginpráksisat, mearraduovdagat ja meahcit Porsáנגgus.

Eli mielas lea gullevašvuohta dehálaš, nu go ovdalis namahuvvon. Dalle son dovda ahte lea buresboahdin dohko. Su mielas lea nu buorre boahdit sulluide, ahte sus lea hállu váldit sallii buot dan sullo. Go boahdá sullui ohcat maniid, de dovda lieggasa. Eli láve dovdat jus lea buresboahdin muhtun sadjái dahje jus ii leat buresboahdin. Son jurddaša ahte earát maiddá merkejit dan, muhto ahte sii eai ieža álo jurddaš dan birra, go sis lea nu hoahppu. Muhtun sajiin sáhtta dovdat gamustis ahte lea go dohko buresboahdin. Eli muitala:

Jus mun boadán diekkár sajiide gos olbmot lohket eai leat buhtes sajít, dalle lean merken ahte mun galbmon, mañábeale galbmon. Muhto mun gal in leat ballan gal goassege.

Nugo lea dovddus sámiid gaskkas ahte jearrat lobi ovdal go bisána muhtun sadjái, de maiddá muhtumat geaid mii leat jearahallan, dahket dan mannesulluin ja luomemehciin, muhto eai buohkat daga dan. Muhtumat lávejit goit jearrat lobi go bohtet sajiide gos dovdet ahte eai leat buresbohtin. Sii jurddašit ahte máilmmis lea eará go dan maid sáhtta oaidnit. Dakkár guovlu ii leat buhtes sadji. Olbmot leat oahpahuuvon dasa ahte ii galgga muosehuhttit geange, eai daid ge geat eai leat oidnosis.

Jovvna Lemet Dagny muitala gosa ii liiko mannat:

Ja de leat dieppe gos dolin leat eahpáraččaid gullan, dohko in liiko mannat. Dat leat maiddá mángga sajis. Dolin gullui ahte sulluin sáhtta rávga váldit olbmuid go bohte gáddái. Dalle eai galgan juolggit meara guvlui, dat galggai oaivi meara guvlui. Jus juolggit leat meara guvlui, de bohtá rávga ja gaiku du merrii.

Dán sáhtta áddet nu ahte lea dáhpin olbmuide doahttalit maiddá dan mii ii álo leat oidnosis, nu mii čájehat vuollegašvuoda ja gulahallat iežamet eatnamiin.

5.3 Gulahallan earáiguin ja nuppiid doahttalit

Lubmemis leai dehálaš doahttalit nuppiid, ja olbmot eai mannan dohko gos dihtet ahte earát lubmejít. Ámmon Per Solveig rávve ahte jus oainnát amas olbmuid jeakkis, de it galgga mannat daid lusa, go dat lea fasti. Dalle leat dego vuojeheamen sin eret doppe. Solveig muitala mo sutnje ja su oabbái geavai oktii luomejeakkis gos son ii láven lubmet:

Leimme čoaggimin, de bohtá okta áhkku mii báikái gullá. Son čökkii luopmániid, birra munno váccii. Leai munno vuojeheamen eret; sániid haga vuojeheamen munno eret.

Eará lea jus deaivvat oahpes olbmuid, dalle sáhtat huikkášit dies ja de gullat ahte galget go ovttas boradit. Muhto jus manat dohko čoaggit, de gal suhttat daid.

Solveig maiddái mitalii ahte boares oahppu lei ahte sin lagaš jeaggi gulai sidjii-de, muhto dál lea rievdan. Dál mannet amas olbmot ja čogget doppe.

Árbevirolaš sámiid eallimis deattuhedje maiddái oktavuodaid iežaset birra-siidda. Mearrasápmelaš Ole Thomassen čálii jagiid 1896–98 mearrasámiid eallima birra, ja su giehtačálus almmuhuvvui girjin 1999:s. Son čálii mo olbmuin ledje oktavuodat eatnamiidda ja čáziide. Háldit dahje gufihttarat eai leat dušše nannámis, muhto maiddái mearas, ja daid gohčodit muhtun sajis čáhcerávgan (Thomassen 1999 [1896–98]: 137). Jus galggai lávvgodit jávrris dahje jogas, de galggai vuoras olbmuid rávvagiid mielde láhttet albma láhkai. Galggai čábbát bivdit dáid mannat gáddái dassáži go lei geargan gálašeamis. Ii galgan riedjat dahje hállat jitnosit geaiguin lei fárrolagaid gálašeamen. Mearravuoijnat eai oainnat duddon rieja (ibid.). Nu olbmot leat gulahallan maiddái daiguin geat eai buot áiggiid leat oidnosis, muhto dattetge leat olbmuid guovdu. Mearrasápmelaččat leat geavahan eatnamiid ja čáziid viidát go sis ledje mánggalágan birgejumit.

Dihto sajiin sáhtta olmmoš vásihit juoidá maid ii leat álki čilget mii dat lea, muhto olmmoš dattetge dovdá gamustis ahte doppe lea juoga. Okta mis artihkalčállin lea iežas eatnis gullan su vásáhusa luomemeahcis. Eadni mitalii go lei oktii lubmemin iežas oappáin, de bođiiga muhtun amas vággái ja gávnaiga doppe mearehis ollu luopmániiid. Soai leigga giitevaččat go eana attii sudnuide doarvái luopmániiid. Manjil lávejedje hállat, leaikan, ahte gal diet fertejit leamaš gufihttariid luopmánat. Sii ledje gullan dološ mitalusaid gufihttariid birra, ja nu sii ieža fuomášedje jurdaga mii čanai daid dieduid konkrehta dáhpáhusii.

6. Loahpaheapmi

Árbevirolaš eallinvuogi máhtut ja árvvut eai leat šat seamma oinnolaččat go ovddežis, muhto daid sáhtta ain oaidnit árbevirolaš doaimmain nu go luome- ja ja mannečoaggimis. Ollu bealit mannemis ja lubmemis bisuhuvvojit, nugo ahte lubmejeaddjit ja mannečoaggit doalahit oktavuodaid eatnamiidda ja čáziide sullii seamma láhkai go sin máttut leat dahkan. Sii láhttejit olbmuid ja ii-olbmuid ektui nugo leat oahpahuvvon dádjadit iežaset guovlluin. Sin dádjadeamis lea gulahal-lan guovddázis, ja nu šaddá dát áibbas eará go artihkkala mitalus álggogehčen geažuhii ahte eallin lei čađat rahčan luonddu vuostá.

Sullot ja meahcit bohtet oidnosii iešguđetlágan oktavuodain mat olbmuin leat eatnamiidda ja čáziide. Muhtumin leat meahcit luomemeahccin, eará háve sáhttet

seamma meahcit leat muorrameahccin. Seamman sullot maiddái rievddadit go dat leat mannesuolun giđđat ja geasset leat fas doppe luopmánat. Sulluin ja mehciin leat maid vuoinŋalaš bealit mat maid bohtet oidnosii, ja dagahit daid guovlun nugo dat leat olbmuid.

Árbevirolaš máhtut badjánit práksisiin ja guovlluid dovdama bokte. Min lahkoneapmi árbevirolaš máhtuide luome- ja mannečoaggima bokte lea dasto leamaš guorahallat olbmuid oktavuodaid ja dádjadeami iežaset birrasiin. Olmmoš, luomejeakkit ja johtolat gullet oktii ja dagahit ollisvuoda lubmemis ja mannemis. Luomejeakkit ja mannesajit leat iešguđetlágan guovlluin. Guovllut sáhttet leat geasuheadjit, muhto eai buot leat nu. Muhtun olbmot mearkkašit dan buorebut go earát, muhto vaikke ii mearkkaš njuolgut maidige, de leat dat tetge oahpahuvvon mo láhttet dahje sii leat mitalusaid bokte gullan mo doppe dádjadit buoremus lági mielde.

Artihkkalis mii leat čalmmustahttán árbevirolaš máhtuid ja árvvuid, ja mo dat veahkehit olbmuid dádjadit sulluin ja mehciin Porsáנגgus, go leat doppe manne- ja luomečoaggima oktavuodas. Mii leat maiddái guorahallan mo olbmot čilgejit oktavuodaid iežaset guovlluide ja birrasiidda. Go olmmoš galgá máhttit dádjadit manne- ja lubmedettiin, de ferte dovdat mo son galgá gulahallat sihke eará olbmuiguin ja ii-olbmuiguin.

Lubmemii ja mannemii ii gula dušše biebmui, muhto leat máŋga eará árvvu mat čatnasit dasa. Čoagginpráksisiidda gullet sosiála oktavuodát, máhtut, giella ja eallinkvalitehta. Dát leat dehálaččat ja leat sivvan manne olbmot háliidit eallit doppe gos ellet. Báikkit dahje báikegottit dahket Sámi vuoddu. Báikkiin árbevirolaš eallin unnit eanet ain joatkašuvvá, nugo guollebivdu, meahccebivdu, oapmedállu, duodji, mannen ja lubmen. Olmmošlohku Sámi báikkiin ja eará báikkiin njiedjá. Dát lea hástalussan báikegottiide ja eiseválddiide, ja lea dárbu hábmet politihka ja bidjat doaimmaid johtui bissehan dihtii dálá negatiivvalaš ovdáneami. Jus galgá lihkestuvvat, de ferte árvvus atnit Sámi báikkiid iešvuodaid, gos sámegeiella ja árbevirolaš práksisat ain leat eallimin. Máhtut ja árvvut dáid práksisiin leat relevánta sámegeiella, sámi kultuvrra ja sámi servodateallima nannemii ja ovddideapmái.

Eiseválddit eai leat seamma oidnosis luopmániiid hálddašeamis go eará valljodagaid hálddašeamis Sámis. Sáhttagé varra lohkat ahte báikki olbmot ieža čuvvot mielde mii jekkiin dáhpáhuvvá, ja nu ságastallet gaskaneaset ja juogadit iežaset máhtuid earáiguin, nugo mii dál leat dahkan min dutkanjoavkkus. Sii leat dán láhkai bearráigeahččamin ja áimmahuššamin mehciid ja sulluid. Dál hálddaša Finnmárkkuopmodat (Fefo) 95 proseantta Finnmárkku eatnamiin

(Finnmárkkuopmodat 2021). Luome- ja mannečoaggiid gozihit guovlluid ja sin dieđut ja máhtut berrešedje leat vuodđun mehciid almmolaš hálddašeamis. Sii dáidet leat maiddái dat áidna geat čuvvot dárkilit mielde mii doppe dáhpáhuvvá ja vuhttet maid rievdamiid ja rievdadusaid.

Giitosat

Mii háliidat vuosttažettiin giitit sin geat leat min láidestan iežaset manne- ja luomečoaggin guovlluide, ja leat juogadan iežaset vásáhusaid ja árbevirolaš máhtuid minuin. Sin ávkkálaš dieđuid haga eat livčče sáhhtán čállit dán artihkkala. Háliidat maid giitit Harrieth Aira ja Stine Rybråtena ávkkálaš ságastallamiid ovdas. Loahpas giitit vel Norgga dutkanráđi mii lea ruhtadan mearrasámi manne- ja luomečoaggima dutkanprošeavtta, man prošeaktanummir lea 287754.

Girjjálašvuohta

- Aikio, Aimo 2010: *Olmmošhan gal birge. Áššit mat ovddidit birgema*. Kárašjohka: ČállidLágádus.
- Andersen, Svanhild 2002: Innledning. – Svanhild Andersen (doaimm.), *Samiske landskap og Agenda 21: kultur, næring, miljøvern og demokrati*. Diedut 1/2002. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta. 5–22.
- Andersen, Svanhild 2011: Marin ressursforvaltning, lokal kunnskap og bærekraftig samfunn i nord. – Svein Jentoft & Jens-Ivar Nergård & Kjell Arne Røvik (doaimm.), *Hvor går Nord-Norge? Tidsbilder fra en landsdel i forandring*. Stamsund: Orkana akademisk. 257–268.
- Artsdatabanken 2021: *Norsk rødliste for arter 2021*. <<https://www.artsdatabanken.no/Rodliste>> (08.07.2021).
- Balto, Asta 1997: *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Birkely, Hartvig 2011: Om sjøsamenes næring og ressursutnyttelse i Porsangerfjorden. – Sigvald Persen & Svanhild Andersen (doaimm.), «*Den gang var det jo rikelig med fisk*». *Lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder. Artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter. 22–48.
- Blaser, Mario 2013: Ontological Conflicts and the Stories of Peoples in Spite of Europe. Toward a Conversation on Political Ontology. – *Current Anthropology* 54 (5): 547–568.
- de Castro, Eduardo Viveiros 1998: Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism. – *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 4 (3): 469–488.
- Eyþórsson, Einar 1991: *Ressurser, livsform og lokal kunnskap. Studie av en fjordbygd i Finnmark. Studie av en fjordbygd i Finnmark*. Hovedfagsoppgave i samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Finnmárkkuopmodat (Fefo) 2021: *FeFo birra*. <<https://www.fefo.no/om-fefo/>> (25.09.2021).
- Hanssen, Einar Richter 1986: *Porsanger bygdebok, bind 1. Fra eldre steinalder til 1910*. [Lakselv]: Porsanger kommune.
- Ingold, Tim 2000: *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- Johansen, Hartvig 2015: *Sommermolja med sløke*. <<https://meron.no/merons-blogg/entry/22-sommermolja-med-sloke>> (20.04.2022).

- Johansen, Hartvig 2020: *Trist*. <<https://www.meron.no/nb/merons-blogg/entry/134-trist>> (08.07.2021).
- Joks, Solveig & Østmo, Liv & Law, John 2020: Verbing Meahcci: Living Sámi Lands. – *The Sociological Review* 68 (2): 305–321. <<https://doi.org/10.1177/0038026120905473>>.
- Kramvig, Britt 1999: Ære og verdighet, kvinnelighet og mannlighet i et fiskerisamfunn. – Siri Gerrard & Randi Rønning Balsvik (doaimm.), *Globale kyster. Liv i endring – kjønn i spenning*. Tromsø: Kvinnforsk. 63–77.
- Kramvig, Britt 2020: Landskap som hjem. – *Norsk antropologisk tidsskrift* 31 (1-02): 88–102. <<https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-01-02-08>>.
- Larsen, Anders 1979: *Mærrasámiid birra*. Acta Borealia. Tromsø: Tromsø museum. 3–87.
- Larsen, Anders 2014: Mearrasámiid birra. – Ivar Bjørklund & Harald Gaski (doaimm.), *Anders Larsen «Mearrasámiid birra» – ja eará čállosat. «Om sjøsamene» – og andre skrifter*. Kárášjohka: ČálliidLágáduš. 135–199.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Leem, Knud 1768: *Lexicon Lapponicum bipartitum, Lapponico-Danico-Latinum & Danico-Latino-Lapponicum*. Impensis Seminarii Lapponici Fridericiani. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010022610001> (02.08.2022).
- Moltekartloven 1970: *Lov om forbud mot plukking av moltekart* (LOV-1970-05-06-25). <<https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1970/-05-06-25>>.
- Mazzullo, Nuccio & Ingold, Tim 2008: Being along: Place, Time and Movement among Sámi People. – Brynhild Granås & Jørgen Ole Bærenholdt (doaimm.), *Mobility and Place. Enacting northern European peripheries*. Aldershot: Ashgate. 27–38.
- Meløe, Jakob 1990: The two landscapes of Northern Norway. – *Acta Borealia* 7 (1): 68–80.
- Meløe, Jakob 2011: Steder. – Svein Jentoft & Jens-Ivar Nergård & Kjell Arne Røvik (doaimm.), *Hvor går Nord-Norge? Tidsbilder fra en landsdel i forandring*. Stamsund: Orkana akademisk. 67–79.
- NAČ 1994: 21. *Finnmárkku eatnamiid ja čázádagaid geavaheapmi historijálaš geahččamiin*. (8258302973). Oslo: Justis- ja politidepartemeanta. <<https://www.regjeringen.no/contentassets/fcd80282bb0e4cfba577dbb44fc45148/no/pdfa/nou199419940021000dddpdfa.pdf>>.

- Nergård, Jens-Ivar 2019: *Dialoger med naturen. Etnografiske skisser fra Sápmi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nilsen, Steinar 2011: Sjøsamenes spesielle ordforråd i dag og i historien. – Svanhild Andersen & Sigvald Persen (doaimm.), «Den gang var det jo rikelig med fisk». *Lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder. Artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter. 80–92.
- Persen, Sigvald 2011: Lokalhistorien, kunnskapen og demokratiet. – Svanhild Andersen & Sigvald Persen (doaimm.), «Den gang var det jo rikelig med fisk». *Lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder. Artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter. 15–21.
- Petterson, Arvid 1994: *Småfolk og drivkrefter. Porsanger bygdebok, bind 2. Fra 1900 til 1960-årene*. [Lakselv]: Porsanger kommune.
- Sámediggi/Sametinget 2021: *Maadtoej aerpie bætijen aajkan, Máttøj árbbe boahtteájjgáj, Máttuid árbi boahtteáigái*. <https://sametinget.no/_f/p1/i50da2bc0-d0d1-4dc9-b3b9-3e3efaf0cebd/mattuid-arbi-boahtteaigai.pdf> (08.07.2021).
- Schanche, Audhild 2002: Meahcci, den samiske utmarka. – Svanhild Andersen (doaimm.), *Samiske landskap og Agenda 21: kultur, næring, miljøvern og demokrati*. Dieđut 1/2002. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta. 156–170.
- Thomassen, Ole Andreas 1999 [1896–98]: *Lappenes forhold med tillegg av Peder Arild Mikkelsen*. Gáivuotna: Sámi giellaguovddáš – Gáivuona suohkan.
- Tschakert, Petra & Barnett, Jon & Ellis, Neville & Lawrence, Carmen & Tuana, Nancy & New, Mark & Elrick-Barr, Carmen & Pandit, Ram & Pannell, David 2017: Climate change and loss, as if people mattered: values, places, and experiences. – *Wiley Interdisciplinary Reviews-Climate Change* 8 (5). <<https://doi.org/10.1002/wcc.476>>.
- Østmo, Liv & Law, John 2018: Mis/translation, Colonialism, and Environmental Conflict. – *Environmental Humanities* 10 (2): 349–369.

Cloudberry and egg gathering practices in Porsanger – how Sámi people find their way in their own environment

Gathering cloudberry and eggs has been important for subsistence among Sámis in coastal and many other areas throughout the ages. People have sold cloudberry and used the money to buy food or other supplies for their households. This income is no longer as important today as before, but cloudberry picking is still a valued practice for many. The activities of cloudberry and egg gathering play an important role in preserving traditions and values. In this article, we ask how traditional knowledge and values are enacted in egg and cloudberry gathering practices in coastal Sámi areas in Porsanger in Norway. In addition, we ask how these practices guide people's actions on the land and on the islands when gathering eggs and berries.

In order to answer our research questions, we have gathered information through interviews and through the authors' participation in the gathering of eggs and cloudberry. People pay attention to what is happening in their environment, and how it changes from year to year. Some of the changes are natural changes, such as those caused by wind, drought, or rain in bad years. Other changes are caused by failure or lack of management. When people are collecting eggs and cloudberry, their values and knowledge are made manifest, and at the same time they are engaged in monitoring and preserving their areas.

Keywords: cloudberry picking, egg gathering, coastal Sápmi, traditional knowledge, values

STEINAR NILSEN
Mearrasiida Coastal Sámi Center
steinar.nilsen@mearrasiida.no

SOLVEIG JOKS
Sámi University of applied Sciences
solveigj@samas.no

SVANHILD ANDERSEN
Mearrasiida Coastal Sámi Center
svanhild.andersen@mearrasiida.no